

ГАРМОНІЗАЦІЯ СТАНДАРТІВ ПРОДУКЦІЇ АПК ДО ВИМОГ ЄС

Потенціал аграрного сектора економіки в умовах набуття Україною членства в СОТ та майбутніх євроінтеграційних перспектив в певній мірі оцінюється з позиції забезпечення та гарантування стандартів якості агропродовольчої продукції. Як свідчить досвід Європейського Союзу, при розширенні економічних зв'язків необхідно, з одного боку, відстоювати власні інтереси національного товаровиробника, з другого боку, враховувати реальні економічні можливості щодо адаптації до європейських стандартів та європейського рівня життя.

У цьому контексті повинні чітко визначатися пріоритетні напрями наближення до європейських стандартів та технічних вимог якості стосовно агропродовольчої продукції. Адже абсолютна більшість проблем для українських експортерів у зв'язку зі вступом до ЄС нових країн ЦСЄ є наслідком відставання від них за глибиною соціально-

економічних перетворень, економічною та технологічною модернізацією, відсутністю достатнього фінансування на сертифікацію згідно з вимогами міжнародних стандартів, недостатністю темпів робіт з гармонізації вітчизняних стандартів тощо, що й зумовлює низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішньому ринку.

Вирішення проблеми забезпечення якості продукції ґрунтується на комплексі заходів, закладених у Концепції державної політики у сфері управління якістю продукції, які спрямовані на:

створення та сертифікацію системи управління якістю продукції і довідкам відповідно до вимог стандартів ISO серій 9000 та 14000;

всебічне запровадження систем управління якістю в усіх сферах;

управління якістю на всіх стадіях виробництва: від виробника сировини — до кінцевої продукції;

створення систем управління безпекою харчових продуктів на основі принципів НАССР та законодавства, спрямованого на заохочення до цього національних товаровиробників [6].

Теоретичні та практичні аспекти побудови і функціонування систем управління якістю продукції, впровадження методів з удосконалення систем якості на підприємствах АПК, підвищення конкурентоспроможності їх діяльності постійно знаходять своє висвітлення як в зарубіжних, так і у вітчизняних наукових публікаціях. Про це йдеться у працях М. Долишнього, П. Лайка, М. Бабієнка, П. Калити, М. Проданчука, С. Мельничука, М. Мельничука, В. Ткаченка, О. Строкової, О. Фурдичка, М. Трейсі, М. Бачетта, В. Керкеса, З. Драбека, Штефана фон Крамона — Таубаделя, Х. Хокманна та ін.

Разом з тим, у політиці якості в контексті євроінтеграційних перспектив невирішеними залишаються питання стратегічного управління якістю, заснованому, по-перше, на задоволенні потреб споживача та, по-друге, на мотивації сільськогосподарських працівників до якісно і ефективно виконаної роботи. Дані питання потребують створення необхідних умов для обов'язкової і поступової гармонізації національних стандартів до міжнародних та європейських. Справедливість зазначеного підтверджується суттєвими змінами, що відбуваються в рамках Спільної аграрної політики (САП) ЄС. Основний акцент реформ зроблено на необхідності дотримання фермерами європейських стандартів щодо збереження природи, безпеки продуктів харчування, здоров'я тварин та підтримки землі в належному стані, за що вони і отримуватимуть прямі виплати з бюджету Євросоюзу. Тобто ключовим елементом модернізації САП, починаючи з 2006 р., стає заохочування якості, а не кількості.

Оскільки підвищення якості продукції агропромислового виробництва — задача довгострокова і безперервна, визначальною метою процесу досліджень стало обґрунтування необхідності та аналіз змін щодо гармонізації продукції агропромислового комплексу до стандартів і норм ЄС з подальшою конкретизацією шляхів забезпечення її якості в світі європейських та міжнародних вимог.

Ситуація з впровадженням систем управління якістю на підприємствах АПК залишається складною внаслідок неузгодженості діючих в Україні держстандартів на продукцію АПК із діючими на світовому ринку. При цьому слід враховувати, що європейські стандарти якості дедалі стають жорсткішими та створюють серйозний бар'єр у сфері торговельних відносин між Україною та ЄС. За міжнародними вимогами гармонізації потребують понад 8000 норм, а гармонізовано лише близько 1500 [7, с 176]. Потреба галузей харчової промисловості в таких гармонізованих стандартах становить понад 500 одиниць. Темпи процесу гармонізації

дуже стримані. Так, за 2001—2004 рр. гармонізовано всього 150 стандартів. У 2005 р. передбачено розробити 8 технічних регламентів та гармонізувати ще 160 нормативних документів на суму 7,8 млн грн. У харчовій промисловості технічні регламенти відсутні взагалі, в той час як в країнах ЄС — членах СОТ вони є законодавчим документом [1, с 13].

Державна політика в сфері стандартизації реалізується шляхом використання національних стандартів (ДСТУ), міждержавних стандартів, успадкованих від СРСР (ГОСТ), стандартів, гармонізованих до ЄС (ДСТУ EN) та до міжнародних (ДСТУ ISO) [2; 3; 5]. Таким чином, склалася складна, непрозора, трирівнева система щодо вимог якості агропродовольчої продукції та її технічного регулювання, яка не сприяє впровадженню нових технологій. Внаслідок чого виникає загроза можливої втрати ринків сільськогосподарської продукції країн ЄС. Зокрема, в результаті запровадження новими членами ЄС європейських стандартів та норм технічного, санітарного, фітосанітарного, ветеринарного контролю негативний ефект для України становить 60 млн дол. США, а загальні збитки від можливої втрати ринків сільськогосподарської продукції оцінюється на рівні 300 - 400 млн дол. США [7, с. 176].

Існуючий рівень гармонізації стандартів в сфері АПК (табл. 1) свідчить про те, що в галузі сільськогосподарства ідентифіковано до ISO та EN 48 % діючих стандартів, в харчовій та переробній галузях - лише 29 %. Взагалі не гармонізовані до вимог ЄС стандарти по галузях землеробства, бджільництва, рибній продукції та продукції птахівництва. На м'ясну продукцію із 35 діючих Держстандартів гармонізовано тільки 7, з яких 5 до ISO та 2 до EN.

Основною функцією стандартів є забезпечення певного рівня якості та безпеки продукції харчування для споживачів. В умовах насиченості світового ринку продовольчою та харчовою продукцією стандарти є тим зразком і еталоном якості до яких повинні прагнути товаровиробники аби протистояти експансії більш досвідчених конкурентів та гравців ринку. Значною мірою це стосується молока та молочної продукції, оскільки приклад з даної групи продукції має важливе значення для процесу приєднання країни до ЄС (табл. 2).

На фоні інших галузей АПК ситуація з адаптацією до світових стандартів тут не найкраща. Так, із 35 діючих - тільки одинадцять ідентифіковано до вимог ISO. Якість молока та молочних продуктів визначається у відповідності до діючого ДСТУ 3662-97. У представлених даних відсутні гармонізовані стандарти щодо термінів зберігання, технічних умов заготовки молокопродуктів, у тому числі для дитячого харчування, методів визначен-

Рівень впровадження міжнародних та європейських стандартів на продукцію АПК на 1.01.05*

Код та назва продукції за ДК 004-2003	Кількість державних стандартів за нормативами	
	всього	У тому числі гармонізованих до ISO/EN
65 Сільське господарство, за галузями:	208	75/25
65.020 Землеробство та лісівництво	54	0
65.040 Сільськогосподарські будівлі, споруди та устаткування	7	0
65.060 Сільськогосподарські машини, інвентар та устаткування	80	43/25
65.080 Добрива	19	14/0
6 5.100 Пестициди та інші агрохімікати	1	0
65.120 Корми для тварин	27	14/0
65.140 Бджільництво	10	0
65.150 Рибальство та рибництво	9	3/0
65.160 Тютюн, тютюнові вироби і відповідне устаткування	1	1/0
67 Технологія виробництва харчових продуктів	485	110/33
67.020 Технологічні процеси в харчовій промисловості	17	0
67.040 Харчові продукти взагалі	5	0/3
67.050 Загальні методи перевіряння та аналізування харчових продуктів	15	4/8
67.060 Зернобобові, бобові культури та продукти їх перероблення	49	5/2
67.080 Фрукти. Овочі	118	41/1
67.100 Молоко та молочні продукти	35	11/0
67.120.10 М'ясо та м'ясні продукти	35	5/2
67.120.20 Свійська птиця та яйця	12	0
67.120.30 Риба та рибні продукти	6	0
67.120.99 Інша тваринна продукція	6	0
67.140.20 Чай, кава, какао	6	4/0
67.160 Напої	86	0/5
67.180 Цукор. Цукристі продукти. Крохмаль	43	9/2
67.190 Шоколад	1	0
67.200 Харчові олії та жири. Насіння олійних культур	35	25/0
67.250 Матеріали та предмети в контакт з харчовими продуктами	16	6/10

* Джерело: Розроблено автором за даними Каталогу нормативних документів Держспоживстандарту, 2005 р.

ня жиру, чистоти, води, мікробіологічного аналізу та інші. Наприклад, в такій групі молочної продукції, як сир взагалі не гармонізованого жодного стандарту. У переважній більшості якість молока та молочної продукції визначається за старими ГОСТами, більшість яких не переглядалася останні десять років, або ними ж, але в українській редакції, тобто Державними стандартами України на основі ГОСТ 13264-70 та ГОСТ 13264-88, вимоги яких до якості молока та молочної продукції значно нижчі за європейські.

Для гармонізації вітчизняних стандартів до світових чинним з 1 січня 1998 року є Державний стандарт України ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі» [4], якій поширюється на сире коров'яче молоко під час закупівлі з молочних ферм підприємств незалежно

від їх форм власності та видів діяльності. Даними вимогами передбачено новий підхід щодо якості молока, аналогічний високорозвиненим країнам ЄС. Разом з тим, дотримання вказаних стандартів залишається проблематичним для більшості сільськогосподарських підприємств. Слід також зазначити, що в таких країнах, як Данія, Голландія, Швеція, Німеччина вимоги до якості молока та молокопродукції найвищі і забезпечуються відповідною системою стимулів.

Харчова продукція, що імпортується в ЄС повинна відповідати загальним вимогам, встановленим Постановою Європарламенту та Ради Європи за №852/2004 «Про санітарно-гігієнічні правила виробництва харчових продуктів», яке набирає чинності з 01.01.2006 р. [9]. Уданий час правомочною є Директива 93/43/ЄЕС «Про гігієну продуктів хар-

Гармонізація державних стандартів якості молока та молочної продукції до міжнародних та стандартів ЄС*

Код та назва продукції за ДК 004-2003 та ICS, які впроваджені через ДСТУ	Стандарти ISO, IEC, EN	Позначення ДСТУ	Ступінь гармонізації з ДСТУ 1.7-20001
67.100.01 Молоко та молочні продукти взагалі			
67.100.01. Настанови з відбирання проб	ISO 707:1997	ДСТУ ISO 707-2002	IDT
67.100.01. Відбирання проб. Контроль за якісними ознаками	ISO 5538:1987	ДСТУ ISO 5538:2004	IDT
67.100.01. Молоко знежир., сироватка та маслянка. Гравіметричний метод визначення вмісту жиру	ISO 7208:1999	ДСТУ ISO 7208-2002	IDT
67.100.01. Відбирання проб. Контроль за кількісними ознаками	ISO 8197:1988	ДСТУ ISO 8197:2004	IDT
67.100.10 Молоко та продукти з переробленого молока			
Молоко. Гравіметричний метод визначення вмісту жиру (контрольний метод)	ISO 1221:1999	ДСТУ ISO 1221:2002	IDT
Молоко згущене без цукру та з цукром. Гравіметричний метод визначення вмісту жиру (арбітражний метод)	ISO 1737:1999	ДСТУ ISO 1737-2002	IDT
Жир молочний. Виявлення рослинного жиру методом газорідинної хроматографії. (Контрольний метод)	ISO 3594:1976	ДСТУ ISO 3594-1976	IDT
Жири молочні зневоднені. Визначення перекисного числа	ISO 3976:1977	ДСТУ ISO 3976-2001	IDT
Молоко термічно оброблене. Визначення вмісту лактулози методом рідинної хроматографії високої роздільної здатності.	ISO 11868:1997	ДСТУ ISO 11868:2004	IDT
Молоко. Визначення вмісту кальцію титриметричним методом	ISO 12081:1998	ДСТУ ISO 12081:2004	IDT
67.100.20 Масло			
Масло вершкове. Потенціометричний метод визначення рН плазми	ISO 7238:1983	ДСТУ ISO 7238-2001	IDT

* Джерело: Розроблено автором на основі Каталогу нормативних документів Держспоживстандарту, 2005 р.

чужання», якою встановлюються вимоги для членів ЄС щодо системи ХАССП (Hazard Analysis Critical Control Point). На принципах ХАССП забезпечується безпека харчової продукції, що є пріоритетом в рамках САП ЄС. Загалом в межах ЄС видано більш ніж 20 аналогічних директив. Напрями їх дії закладено у «Новій концепції технічної гармонізації і стандартизації», прийнятій Комісією ЄС у 1985 році з метою усунення технічних бар'єрів в торгівлі.

Суть цієї концепції полягає у тому, що технічні бар'єри в торгівлі продукцією між країнами слід усувати шляхом формування довіри по відношенню до:

якості та надійності продукції; - якості та компетентності товаровиробника;

якості та компетентності органів, які здійснюють нагляд, сертифікацію та акредитацію випробувальних лабораторій.

Дана концепція гармонізує стандарти окремих держав з взаємним визнанням результатів випробувань і сертифікації та спрямована на реалізацію наступних принципів:

1) продукція та товари, призначені для вільного обміну в межах ЄС повинні відповідати основоположним вимогам та рекомендаціям з гармонізації;

2) технічні умови виготовлення та розповсюдження виробів, які відповідають вміщеним до рекомендацій основоположним вимогам, встановлюються європейськими організаціями зі стандартизації в європейських стандартах (EN);

3) продукція, вироблена у відповідності з гармонізованими європейськими стандартами, визнається відповідною вищезазначеним основоположним вимогам.

Таким чином, із застосуванням нової концепції Рада Європейського Співтовариства відійшла від практики самостійного регулювання і законодавчого регламентування всіх технічних деталей в директивах ЄС, забезпечуючи тим самим вільне переміщення товарів гармонізованих один з одним. Гармонізованими стандартами вважаються ті, які без внесення змін приймаються європейськими організаціями CEN та CENELEC і фіксуються у

реєстрі ЄС як такі. В них передбачено деталізацію вимог безпеки та шляхи її забезпечення. Для розробки відповідних стандартів європейським організаціям повинен бути виданий Комісією ЄС особливий мандат, на основі якого складається їх програма роботи.

Разом з тим, дотримання вимог гармонізованих стандартів не є обов'язковим. Директивами допускається постачання продукції, стандарти якої частково або повністю відхиляються від встановлених. Але, тільки у випадках коли незалежний, визначений або призначений державою орган на основі випробувань зразка доведе, що характеристики продукції задовольняють вимогам безпеки.

В останні роки більшість держав — членів ЄС активно розвивають національну політику якості, як умову переваги для Європи у міжнародній конкуренції. З цією метою у 1998 році на Європейському з'їзді якості у Парижі було прийнято Європейську хартію якості. Наголос зроблено на створення такого середовища, в якому європейські товаровиробники будуть прагнути до найвищої якості, а не тільки до відповідності вимогам обов'язкових нормативних документів. Європейська політика сприяння якості (EQPP) виходить з необхідності широкого впровадження стандартів ISO серії 9000 як європейськими компаніями, так і країнами, які готуються вступити до Євросоюзу. Однак аналіз географічного поширення сертифікатів ISO даної серії на Україну свідчить про відсутність зв'язку між кількістю сертифікованих національних агропромислових підприємств і конкурентоспроможністю агропродовольчої продукцією.

Також з питаннями щодо політики якості пов'язано і виробництво екологічно чистої продукції. В останні роки знизився рівень уваги до протирадіаційних заходів, хоча потреба в цьому існує. Так, значне радіаційне навантаження відчуває на собі населення Волинської, Житомирської, Рівненської областей України. Все ще великі площі, на яких вирощується сільськогосподарська продукція підпадають під дію радіонуклідів, рівень забрудненості якими не відповідає вимогам «Допустимих рівнів вмісту Cs¹³⁷, Ta Sr⁹⁰ у продуктах харчування та питній воді» (ДР 97). Нагальною необхідністю та основним стратегічним напрямом вирішення проблем у цій сфері є впровадження систем управління навколишнім середовищем, які регламентуються стандартами ISO серії 14000.

З метою гармонізації національної законодавчої бази з європейськими та міжнародними нормами потребують детального вивчення основи технічного законодавства ЄС, а саме директиви «Нового підходу», Глобального підходу і модулів оцінювання відповідності й положень стандартів

сертифікації та акредитації EN 45000. Пріоритетом державної політики у цьому зв'язку повинно бути реформування діючої системи технічного регулювання. Як свідчить досвід країн ЦСЄ, через відсутність правових інструментів захисту власного виробництва велика кількість підприємств припинила свою діяльність. За відсутністю чіткої програми дій економічні та соціальні наслідки від вступу в СОТ для аграрного сектора економіки України будуть неоднозначними і в більшій мірі негативними.

Основу реформування системи технічного регулювання в Україні складають Закони України «Про стандартизацію», «Про підтвердження відповідності», «Про акредитацію органів з оцінки відповідності», від 17 травня 2001 року та Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 6 вересня 2005 року, якими передбачено докорінно змінити діючу за часів СРСР систему технічного регулювання, яка до цього часу існувала у погіршеному варіанті та суттєво відрізнялася від світової практики. Базовими нормативно-правовими актами у сфері технічного регулювання повинні стати технічні регламенти.

Принциповим положенням Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» є запровадження в країні аналогічної до ЄС системи аналізу ризиків та контролю (регулювання) у критичних точках, згаданій вище системи ХАССП. Закон зобов'язує підприємства агропромислового комплексу проводити поетапне впровадження міжнародної системи управління безпечністю харчової продукції на основі ХАССП. Але внаслідок недостатнього фінансування, застарілих технологій, відсутності науково обґрунтованих правил поведінки персоналу підприємств, який виробляє продукцію, дана система впроваджується повільно. Так, лише шість підприємств харчової галузі освоїли методіку та активно впроваджують систему безпечності ХАССП. Серед них ВАТ «Житомирський маслозавод» (торгова марка «Рудь»), ТОВ «Сандора», ЗАТ «Львівський ЛГЗ», ВАТ «Звенигородський сиробробний комбінат» та інші. Впровадження на підприємствах системи управління якістю на основі принципів ХАССП спрямовано на встановлення, забезпечення та підтримку необхідного рівня якості при розробці, виготовленні та споживанні виробленої продукції.

Незважаючи на певні зрушення у галузі стандартизації та політиці сприяння якості і безпеки агропродовольчої продукції основними проблемами, що гальмують подальшу гармонізацію національної системи стандартизації до європейських та міжнародних вимог, є наступні:

по-перше, існуючий порядок державного контролю та нагляду за виробництвом агропродовольчої продукції на підтвердження відповідності її

встановленим вимогам діє за старою схемою, залишається складним та обтяжливим для товаровиробника та не сприяє впровадженню прогресивних технологій в АПК;

по-друге, оновлення нормативних документів відбувається повільно, на рівні сто стандартів на рік, через що застарілі технічні умови та стандарти стримують виробництво якісної та екологічно безпечної продукції;

по-третє, більшість діючих національних стандартів сільськогосподарської продукції не гармонізовано з вимогами міжнародних нормативних документів, що не забезпечує вільний доступ української продукції на світові ринки, стримує участь національних товаровиробників у виробничій кооперації та залученні іноземних інвестицій;

по-четверте, значна кількість методик визначення конкретних показників безпеки не стандартизована, внаслідок чого існує істотна невідповідність між вимогами до сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів на зовнішньому ринку;

по-п'яте, існуюча система технічного регулювання України не дістає визнання серед більшості зарубіжних торговельних партнерів, з-за чого відповідні органи не можуть надавати сертифікаційної підтримки на продукцію. При цьому експортери змушені проводити повторні випробування. Такі заходи призводять до зростання собівартості сільськогосподарської продукції та зниженню рівня її конкурентоспроможності на світовому ринку;

по-шосте, у діючому законодавстві відсутня система контролю за використанням генетично модифікованих організмів.

Розв'язання даних проблем ускладнюється тим, що в системі забезпечення якості як правило відсутні власна ініціатива підприємств агропромислового комплексу, професійний менеджмент, стабільний фінансовий стан, що у кінцевому рахунку максимізує ризик недоотримання запланованого результату.

Висновки. З метою запобігання негативних наслідків за відсутності чіткої програми дій щодо гармонізації стандартів якості та безпеки продукції до європейських та створення умов з виконання Плану дій Україна — ЄС в даному аспекті питання [9, с 20—21] необхідно:

прискорити процес гармонізації національних нормативно-правових актів з підтвердження відповідності з європейськими та міжнародними;

розробити і впровадити технічні регламенти на сільськогосподарську та харчову продукцію, які в країнах-членах СОТ є законодавчим документом, у відповідності до вимог Міжнародної організації зі стандартизації;

сформувати ефективну системи підтримки інноваційної діяльності на підприємствах АПК, зокрема у розробці нових і удосконаленні діючих

ресурсо-, біо-, енергозберігаючих та екологічно безпечних технологій;

розробити систему методик визначення показників якості та безпеки харчових продуктів, сільськогосподарської сировини, харчових добавок, що виробляються в країні або завозяться з-за кордону з відповідним забезпеченням її фінансування;

впровадити систему екологічного моніторингу сільськогосподарської продукції;

ввести на державному рівні практику надання безпроцентних кредитів підприємствам АПК, які запроваджують міжнародні системи управління якістю;

удосконалювати та розвивати мережу навчальних закладів з підготовки фахівців у галузі стандартизації, сертифікації та акредитації системи технічного регулювання в Україні.

Безумовно, переліком запропонованих заходів не вичерпується дослідження даного питання. Євроінтеграційні наміри України спонукають її не тільки до прийняття серйозних зобов'язань у рамках діючих в ЄС та СОТ правил і норм щодо стандартів якості та безпеки агропродовольчої продукції, але й до суворого їх виконання, що закріплюється підписанням угод з цими організаціями.

Список літератури

1. АПК і харчова галузь на шляху до СОТ // Світ якості України. - 2005. - №2. - С 10 - 17.
2. ДСТУ 1.0:2003. Національна стандартизація. Основні положення. — К.: Держспоживстандарт України, 2003. — 199 с
3. ДСТУ 1.7:2001. Національний стандартизація. Правила і методи прийняття та застосування міжнародних і регіональних стандартів.—К.: Держспоживстандарт України, 2003. - 199 с "
4. ДСТУ 3662-97. Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі. — К.: Держспоживстандарт України, 1997. - 7 с
5. Каталог нормативних документів.Т. 1. — К.: Держспоживстандарт, 2005. — 305 с
6. Концепція державної політики у сфері управління якістю продукції / Розпорядження Кабінету Міністрів України № 2000-р. від 31.03.04.
7. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє-і зовнішнє становище України у 2003 році. — К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2004. — 472 с
8. План дій Україна—Європейський Союз. — К.: ТОВ «Компанія Лік», 2005. — 40 с
9. Регламент (ЄС) № 852/2004 Європейського парламенту і Ради від 29.04.2004 про гігієну харчових продуктів. — Робочий переклад Леонорм, 2005. — 40 с.